

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**KERKÜK MEZAR TAŞLARINDA TÜRK KÜLTÜRÜ
UNSURLARI**

**Hazırlayan
İbrahim Mustafa Tahir QASSAB**

**Danışman
Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ**

Yüksek Lisans Tezi

**OCAK 2014
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**KERKÜK MEZAR TAŞLARINDA TÜRK KÜLTÜRÜ
UNSURLARI**

**Hazırlayan
İbrahim Mustafa Tahir QASSAB**

**Danışman
Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ**

Yüksek Lisans Tezi

**OCAK 2014
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

İbrahim QASSAB

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Kerkük Mezar Taşlarında Türk Kültürü Unsurları adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

İbrahim QASSAB

Danışman

Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ

Türk Dili ve Edebiyatı ABD Başkanı

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ danışmanlığında İbrahim Mustafa Tahir KASSAB tarafından hazırlanan “KERKÜK MEZAR TAŞLARINDA TÜRK KÜLTÜRÜ UNSURLARI” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

16.01.2014

JÜRİ:

Danışman: Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ - *[Signature]*

Üye: Prof. Dr. Ümit TOKATLI - *[Signature]*

Üye: Yard. Doç. Dr. Turgut KOCACU - *[Signature]*

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17.06.2013 tarih ve 01/.....

sayılı kararı ile onaylanmıştır.

17.01.2013

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

KERKÜK MEZAR TAŞLARINDA TÜRK KÜLTÜRÜ UNSURLARI

İbrahim Mustafa Tahir QASSAB

Erciyes Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2013

ÖZET

Kerkük Irakt'a Türkmenlerin en yoğun oldukları şehirlerden biridir. Dolayısıyla Kerkük Türkmen mezarlıklarında Türk unsurlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu unsurlar sadece mezarlıklarda değil; mezar ziyareti, taziye merasimi ve ölü gömme âdetlerinde de görülmektedir. Bu geleneksel unsurların yanında yöreye özel bazı unsurlar dikkat çekmektedir. Örneğin mezar çeşitleri, mezarların üzerindeki demir kafesler, mezar taşlarına çizilen süs ve figürler ve edebî metinler.

Tezde Türk mezarlıkları hakkında yapılan çalışmalardan yararlanarak genel bilgiler aktarıldıktan sonra; kerkük mezarlıklarında yukarıda işaret edilen unsurlar yörede kişilerle yapılan görüşmeler ve görsel verilerle incelenmiştir.

Kerkük mezarlıklarında dikkati çeken en önemli husus edebî metinlerdir. Bu metinler ölen kişinin ölüm hadisesi, kahramanlık ve ölümsüzlük gibi konuları içeren ve Osmanlı harfleriyle yazılmış şiir ve dörtlüklerden ibarettir.

Anahtar Sözcükler: Irak Türkleri, Türkmen, Kerkük yöresi, Mezar taşı, Şahide, Sanduka, Şiir, Dörtlük.

TURKISH CULTURE OBJECTS IN KIRKUK TOMBSTONES

İBRAHİM MUSTAFA TAHİR QASSAB

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, December 2013

Supervisor: Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ

ABSTRACT

Kirkuk is one of Iraqi cities that Turkmen most intense in it. For this reason, Turkish objects often can be seen in Turkmen cemetery in Kirkuk. These objects are not seen just in cemetery, they are also can be seen in tomb visits, condolence ceremony and funerary mores. There are some objects specified to the region, can also seen together with the traditional objects that mentioned above. For example, regional tomb types, iron gratings above the tombs, decorations, figures and literary texts written on tomb stones.

In this thesis, after mentioning some general information extracted from references about Turkish tombs; as a result of interviews with people from the city and visual data, previously mentioned objects in Kerkuk cemetery are researched and studied.

The important objects in Kerkuk cemetery are literary texts that written by ottoman letters. Generally; the literary texts in poems and quad verses of poetry method telling subjects like dead person's death incident, heroism and immortality.

Keywords: Kerkuk cemetery, Tomb Stones, Tombs, graveyard, poems, quad verses of poetry, Turkmen.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	ii
ONAY:	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TEZDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON HARFLERİ:	ix
ÖNSÖZ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	11
KERKÜK’TE MEZARLIK VE MEZAR TAŞI GELENEĞİ	11
1.1.Kerkük Mezar Taşı Yapıları	12
1.2. Kerkük Mezar Taşı Kitabeleri.....	18
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
KERKÜK’TE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ.....	22
2. Türkler’de Defin Merasimleri Tarihi	22
2.1.Hun Devleti.	22
2.2.Göktürk Devleti.....	24
2.3.Uygur Devleti.....	25
2.4.Kerkük Şehrin’de Ölümünden Önce Yapılan İşler	26
2.4.1.Öldükten Sonra	27
2.4.2.Ölünün Yıkanması	28
2.4.3.Cenazenin Kefenlenmesi.....	30
2.4.4.Kur’an-ı Kerim Okumak ve Dua Etmek	31
2.4.5.Cenaze Nemazı Kılma.....	31
2.4.6.Mezar Kazmak	32
2.4.7.Defin Etmek (Mezara İndirmek).....	33
2.4.8.Cenazeyi Gömdükten Sonra.....	34
2.4.9.Taziye Yemeği	37
2.4.9.1.Kerkük Yöresinde Kullanılan Başsağlığı Cümleleri.....	38
2.4.9.2.Ölünün Ardından Ağlamak.....	39
2.4.9.3.Kerkük Taziye Meclislerinde Yakılan Ağıt Örnekleri.....	40

2.5.Taziyenin İlk Üç Gününden Sonraki Özel Günler	43
2.5.1.İlk ‘Ali (İlk Perşembe)	43
2.5.2.İkinci ‘Alisi (İkinci Perşembe).....	43
2.5.3.Kırkı (Kırhı)	43
2.5.4.Yıl Dönümü.....	44
2.5.5.İlk Bayramı.....	44
2.6.Kerkük’te Mezarlık Ziyaretleri	44
2.6.1.Taziye Sabahları.....	44
2.6.2.Perşembe Akşamları:	45
2.6.3.Ramazan ve Kurban Bayramı	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	46
METİNLERİN İNCELENMESİ.....	46
3.Kerkük Mezar ve Mezar Taşı İncelemesi	46
3.1.Kerkük Mezar Taşı Şekil Açısından İncelenmesi	46
3.2.Kerkük Mezar Taşlarındaki Süsler ve Figürler	49
3.2.1.Millî Figürler.....	50
3.2.2.Dinî Figürler.....	52
3.1.3.Bitkisel Figürler	53
3.2.Kerkük Mezar Taşı Kitabeleri.....	54
3.2.1.Biyografik Bilgiler	54
3.2.2.Millî Duygular.....	55
3.2.3.Ölen Kişinin Hayatta Bıraktığı Kimseler.....	56
3.2.4.Dualar.....	57
3.2.5.Fatiha Okumak ve Allah’tan Af Dilemek	58
3.3.6.Öğüt ve Nasihatlar.....	59
3.3.7.Şikâyet ve İsyân Etmek.....	59
3.3.8.Yaşam Süresi.....	60
3.3.9.Kahramanlık.....	61
3.3.10.Besmele ve Kur’an-ı Kerim	61
3.3.11.Kalıplaşmış Sözler	63
3.3.12.Tekrarlanan Sözler	64
3.4.Taziye Günlerinden Sonraki Özel Günler.....	67
3.4.1. Mezarlık Ziyaretleri	68

3.4.2. Taziye Sabahları	68
3.4.3. Perşembe Günleri	68
3.4.4. Bayram ve Arife günü	69
3.5. Kerkük Mezar Taşlarına Yazılan Şiirlerin Tür ve Biçim Özellikleri	69
3.5.1 Nazım Türleri	69
3.5.1.1 Ağıt	69
3.5.1.2 Yiğitlemeler	71
3.5.2 Nazım Biçimleri	71
3.5.2.1 Sözlü Edebiyet Kaynaklı Nazım Biçimleri	71
3.5.2.1.1 Mani / Hoyrat	71
3.5.2.1.2 Destan	73
3.5.2.2 Yazılı Edebiyat Kaynaklı Nazım Biçimleri	74
3.5.2.2.1 Kıt'a	74
3.5.2.2.2 Rubai	74
3.5.2.2.3 Mesnevi	75
3.5.2.2.4 Beyit	75
3.5.2.2.5 Müselles	76
3.5.2.2.6 Muhammes	76
Ünlü Kişilerin Sözleri	76
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	78
METİNLER	78
4.1. Musalla Mezarlığı	78
4.2. Türkmen Şehitler Mezarlığı	137
4.3. Gedikler Mezarlığı (Seyid Kızı)	159
4.4. Seyit Allavi Mezarlığı	169
4.5. Neftçiler Mezarlığı	175
4.6. İmam Ahmet Mezarlığı	180
4.7. Avcılar Mezarlığı	183
SONUÇ	194
KAYNAKLAR	197
Ekler	203
ÖZ GEÇMİŞ	208

KAYNAKLAR

1. Yazılı Kaynaklar:

- AHMETBEYOĞLU, Ali, “Büyük Hun Hükümdarı Attila”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No 7, 2003, s 1- 5.
- AKALIN, Şükrü Halûk, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009.
- AKBIYIK, Abuzer, “Şanlıurfa’da Hoyrat ve Mani Okuma Geleneği ve Çağdaş Hoyrat ve Maniler”, *Millî Folklor Dergisi*, Ankara, (1997), ss27-30.
- BAŞKAN, Seyfi, *Karamanoğulları Dönemi Konya Mezartaşları*, Kültür Bkanlığı Yay., Ankara, 1996.
- BAYAT, Fuzûi, “Türkler’de Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği”, *Sosyal Bilgiler Dergisi*, 2008, s19.
- BOYRAZ, Şeref, *Türkiye ’de Mezar Taşı Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 2003.
- ÇAY, M. Abdulhalûk, *Anadolu’da Türk Damgası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- ÇIBLAK, Nilgün, “ Anadolu’da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler” *Türk Kültürü Araştırma Dergisi*, s. 474, (2002), ss 605-615.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Muhyiddin Abdal'ın Tuyug ve Mânileri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 427-438, Kayseri, 1996.
- DURBİLMEZ, Bayram, *Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı*, Bizim Gençlik yayınları: Kayseri, 2003.
- DURBİLMEZ, Bayram, “Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde Üç Sayısı”, *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, 1 / 2, 1-22, 2005.
- DURBİLMEZ, Bayram, “Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgesiliği”, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi / International and Quartely Journal of Cultural Studies*, 10 / 76, 177-190, 2007a.
- DURBİLMEZ, Bayram, “Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde 5 Sayısı”, *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu- Bildiriler*, (Hzl. M. Fatih Köksal), 113-126, Ankara 2007b.

- DURBİLMEZ, Bayram, *Âşık Edebiyatı Araştırmaları: Taşınarlı Halk Şairleri*, 3. Baskı, Ankara: Ürün yayınları, 2008a.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Halk Edebiyatı Metinlerini Okurken Karşılaşılan Sıkıntılar / Some Problems in Reading of Folk Literature Texts", *Turkish Studies / International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/ 6, 228-241, 2008b.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar / Mythological Numbers in Nakhchivan- Turkish Folk Beliefs ", *Turkish Studies / International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/ 7, 340-352, 2008c.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Türk Kültüründe ve Fütüvvetnamelerde Dört Sayısı / The Number "4" in Turkish Culture and Futuvvetname", *TURK KULTURU VE HACI BEKTAS VELI-ARASTIRMA DERGISI*, 52, 71-85, 2009.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Romanya Sözlü Türk Edebiyatı Ürünlerinde Mitolojik Sayılar", *Folklor / Edebiyat, A Peer Reviewed Quarterly International Journal, Cyprus International University*, 16/ 64, 245-257, Lefkoşa, 2010a.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı Huban Arıĝ'da Mitolojik Bir Sayı: Dokuz", *Epik Türk Ənənəsində Dəstən, Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Galacayına VI Uluslararası Folklor Konferansının Materialları* (25-26 Noyabr), 80-85, Bakü, 2010b.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Kırşehir ve Yöresinden Derlenen Ölçülü Sözlerin Yapıları Bakımından İncelenmesi", *Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Bozok University Institute of Social Sciences*, 1/ 1, 195-224, Yozgat, 2010b.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, vol.3, No.1, 77-93, Almanya, 2011.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Kazakistan'da Nevruz İnanışlarına Bağlı Mitolojik Sayılar", *III. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı / Türk Dünyasında Bayramlar* (21-23 Mart 2011), 103-108, Ankara, 2012.

- DURBİLMEZ, Bayram, "Halk Bilimi Araştırmalarının 100. Yılında: "Halk Bilimi" ile "Edebiyat"ın Ortak Alanları ve "Halk Edebiyatı" Üzerine Bir Değerlendirme / An Evaluation on Folklore and Common Fields of Literature and Folk Literature in the 100th Century Of FolkloreResearch", *MILLI FOLKLOR, Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi/ International andQuarterlyJournal of CulturalStudies*, 12/ 99, 101-112, 2013a.
- DURBİLMEZ, Bayram, "Kazakistan'dan Derlenen Manzum Bilmecelerin Şiirlik Yapı Özellikleri ve Bir Tasnif Denemesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları / JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH*, 34, 1-50, 2013b.
- DUYMAZ, Ali, "Türk Halk Şiirinde Gerçeküstü Destanlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (8), Balıkesir 2002, 107-123.
- ERDEM, Tuba, Akhisar Ulu Camii ve Paşa Camii Haziresindeki Mezartaşları, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara, 2009.
- EROĞLU, Cengiz, Murat BABUÇOĞLU, Orhan ÖZDİL, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Global Strateji Enstitüsü Yay., 2. Baskı, Ankara, 2008, s 63.
- GERÇEL, Âlim, Kayseri ve Çevresinde Ölüm ve Cenaze Merasimleri İle Ölüm Üzerine Değişler ve Mezarlıklar, Kayseri ve Yöresi Kültür, *Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yay.*, 1. Cilt, s. 299, Kayseri, 2001.
- İLTAR, Gazanfer, "Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları" *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 27, Ankara (Güz 2003), ss 7–16.
- İNAN, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2. Baskı, Ankara, 1995.

- KARAÇAĞ, Demet, Bursa Mezartaşları (14.15. yüzyıl), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Resim, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.
- KARAMÜRSEL, Alım, *Türklerde Mezar Geleneği*, Türkler Ansiklopedisi, 3. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- KAVAS, Yakup, *Okullar İçin Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yay., 1989.
- KAYA, Doğan, "Sivas'ta Yatmakta Olan Horasan Merkezli Anadolu Erenleri", *Halkbilimi Araştırmaları*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2002.
- KESKİN, Kamelya, Bozkır Kültür Çevresinde Ölü Gömme Geleneği(Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara, 2004.
- KILÇ, Filiz, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay.,7. Baskı, Ankara, 2012.
- KOCAMAN AYDIN, Rabia, *Irak Türklerinin Sosyal Hayatı*, Türkler Ansiklopedisi, 20. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- KOCASAVAŞ, Yıldız, *Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri*, Türkler Ansiklopedisi, 3. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.
- KUR'AN. Cum'a Süresi, ayet 1.
- MANDALOĞLU, Mehmet, "İslamiyetten Önce Türkler'de Toplantı ve Törenler" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 162, Ankara, (2012), ss 212-230.
- ÖLMEZ, Özlem, Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2008.
- PAŞAYEV, Gazenfer, *Irak Türkmen Folkloru*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 1998.
- ROUX, Jean-Paul, *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, Kabalcı Yay., İstanbul, 1999.
- SAATÇI, Suphi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 2003.

- SARAÇ, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, Gökkuşbu Yay., 3. Baskı, İstanbul. 2010.
- SILACI, Gül, İskit, Hun ve Göktürkler’de Ölü Gömme Geleneği ve Birbirleriyle Mukayesesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek lisans tezi, Ankara, 2005.
- ŞENEL, Süleyman, *Ağıt*, İslam Ansiklopedisi, 1. Cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1988.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK Yay., Ankara, 2006.
- TERZİBAŞI, Atâ, *Kerkük Hoyartları ve Manileri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1975.
- TOKATLI, Ümit, “Kerkük’te Evlenme Âdetleri”, *Millî Folklor Dergisi*, cilt 3, sayı 21, s 32, 1994.
- TRYJARSKİ, Edward, *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yay., İstanbul, 2012.
- ULUÇAM, Abdüsselâm, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar taşları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- ÜLKEM, Yaz, Yozgat Merkez Osmanlı Camii Hazirelerinde Bulunan Mezar Taşları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2011.
- YAZICI, Seyfettin ve ŞENTÜRK Lütfi, *İslam ilmi-hali*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yay., 1. Baskı, Ankara, 2010.
- MARUFOĞLU, Sinan, *Irak Türkleri*, Türkler Ansiklopedisi, 20. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.